فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی
سال چهارم، شماره ۱۵، پاییز ۱۳۹۵، صفحات ۸۸-۷۱

نگاهی بر تجارب جهانی در بهبود محیط کسب‌وکار از طریق اصلاح سیستم قضایی با تأکید بر مؤلفه تضمین قراردادها

علیرضا امینی
کارشناس علوم اقتصادی و رئیس گروه مطالعه و تحلیل سیاست های پولی و مالی (نویسنده مسئول)
aminialireza2012@gmail.com

سمیه نوروزی
کارشناس‌ارشد علوم اقتصادی و کارشناس مسئول اقتصادی
norouzi.somayeh1@gmail.com

محیط کسب‌وکار به مجموعه‌ای از سیاست‌ها، شرایط حقوقی، نهادی و مقرراتی اطلاق می‌شود که فعالیت های بنگاه های اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهد، در حالی که مدیران بنگاه ها قادر به تأثیرگذاری چندانی بر این عوامل نیستند. عملکرد نظام قضائی در کارایی اقتصادی و در حمایت از حقوق مالکیت، تضمین اجرای قراردادها، حمایت از سهامداران خرد و انحلال و ورشکستگی یک بنگاه نقش دارد. ضعف این نظام، نااطمینانی در بین بخش خصوصی و فعالان اقتصادی را افزایش داده و آن‌ها را از سرمایه‌گذاری و مشارکت در اقتصاد دلسرد می‌کند. این مطالعه به روش کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از گزارشات سال ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶ بانک جهانی در پروژه انجام کسب‌وکار، ضمن تشریح اهمیت و نقش نظام قضائی در محیط کسب‌وکار، به بررسی اقدامات و اصلاحاتی که در برخی از کشورهای دنیا در جهت افزایش کیفیت و کارایی نظام قضائی با هدف بهبود شاخص اجرای قراردادها انجام شده است می‌پردازد. نتایج این بررسی نشان می‌دهد اقداماتی نظیر ایجاد دادگاه‌های ویژه امور تجاری، و فراهم آوردن دادرسی الکترونیکی، حل‌وفصل دعاوی تجاری را ساده‌تر، سریع‌تر و ارزان‌تر کرده و موجب افزایش کارایی دادگاه‌ها می‌شود، این امر تأثیری مستقیم بر ارتقای کیفیت و کارایی اجرای قراردادها دارد.

طبقه‌بندی JEL: K4, M21.
واژه‌های کلیدی: محیط کسب‌وکار، نظام قضائی، اجرای قراردادها.

---

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۳/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۵/۱۱

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

۱. مقدمه

در دنیای امروزه اهمیت کارکرد نهادهای اقتصادی بر اقتصاد کشورهای مختلف تأیید شده و طیف وسیعی از کشورها، سیاست‌ها و قانون‌گذاری‌های اثربخش برای اصلاح، بهبود و توسعه نهادهای حاکم بر جامعه را در رأس برنامه‌های اقتصادی خود قرار داده‌است و توجه جدی و همه‌جانبه به سمت بهبود محیط کسب‌وکار دارند. یکی از مهم‌ترین بسترهایی که انواع مختلف کسب‌وکارها و فعالیت‌های اقتصادی در آن شکل می‌گیرد، بستر حقوقی و قانونی و بسترهای قضائی است که از درجه اهمیت بسیار بالایی در این زمینه برخوردار می‌باشد، به‌گونه‌ای که عوامل و مؤلفه‌های مختلف نظام قضائی از ثبت و انتقال مالکیت‌ها گرفته تا اجرای قراردادها و انحلال و پایان یک کسب‌وکار، در شکل‌گیری محیط کسب‌وکار مناسب تأثیر اساسی دارند، تأثیرگذاری نظام قضائی بر محیط کسب‌وکار غیرقابل انکار بوده و ضرورت اصلاح و بازنگری در فرایندها و رویه‌های قضائی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌نماید.

در این راستا، بانک جهانی شیوه‌ای را ذیل عنوان Doing Business برای سنجش موانع کسب‌وکار اتخاذ نموده است، این شیوه که به اندازه‌گیری هزینه‌های اداری و زمان‌سنجی مراحل انجام کار می‌پردازد امور مربوط به کسب‌وکار را به ۱۰ فعالیت تقسیم کرده است. یکی از این فعالیت‌های ده‌گانه، فعالیت تضمین و تسهیل اجرای قراردادها است که در واقع کارامدی نظام قضائی رادر حل یک منازعه تجاری ارزیابی می‌کند. صاحبان کسب‌وکار برای شروع و ادامه فعالیت خود باید قراردادهای متنوعی را منعقد کنند. این قراردادها مبنای انجام مبادلات اقتصادی و در واقع منتفع شدن از فعالیت اقتصادی است. هرچه هزینه انعقاد و ضمانت اجرای قراردادها کمتر باشد، انگیزه بخش خصوصی برای ورود به عرصه کسب‌وکار بیشتر است و بالعکس. اما ضمانت اجرای قراردادها در گروی وجود سازوکارهای مناسب و کارا در حل‌وفصل منازعات تجاری است، از این‌رو نظام قضائی نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری و گسترش رشد فعالیت‌های اقتصادی بخش خصوصی دارد.

استفاده از تجربیات سایر کشورهای جهان در زمینه بهبود محیط کسب‌وکار، علاوه بر آن‌که زمان رسیدن به مقصد را برای استفاده‌کنندگان کوتاه می‌نماید، موانع و مشکلات و راه‌های میانبر مسیر را نیز بازگو می‌کند.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

در این مطالعه پس از مروری بر پیشینه تحقیق، تعریف فضای کسب‌وکار و بیان اهمیت و نقش نظام قضائی به‌ویژه در تضمین اجرای قراردادها در فضای کسب‌وکار، به ارائه رتبه ایران در شاخص‌های سهولت کسب‌وکار و اجرای قراردادها طی سال‌های (۲۰۱۵-۲۰۰۷) پرداخته شده و در ادامه با استفاده از گزارشات بانک جهانی از محیط کسب‌وکار، به اصلاحات موفقیت‌آمیز انجام شده در نظام قضائی برخی کشورهای موفق در این حوزه جهت بهبود فضای کسب‌وکار پرداخته شده است. در پایان نیز نتیجه‌گیری و پیشنهادات ارائه شده است.

۲. پیشینه تحقیق

ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان "تأثیر فرایند حل‌وفصل دعاوی بر رشد اقتصادی کشورهای گروه D8"، رابطه نظام قضائی و رشد اقتصادی برای کشورهای D8 طی سال‌های (۲۰۰۹-۲۰۰۴) به روش داده‌های ترکیبی بررسی کرده و مورد ارزیابی قرار داده‌اند.

نتایج حاصل از مطالعه حاکی از آن است که افزایش زمان، مراحل اداری و هزینه موجود در دادگاه‌ها باعث کاهش در رشد اقتصادی کشورهای مورد بررسی می‌شود، به‌طوری‌که به‌ازای یک درصد افزایش ناکارامدی در دستگاه قضائی رشد اقتصادی به اندازه ۱/۹۵ درصد کاهش می‌یابد، همچنین با اضافه نمودن شاخص کیفیت نهادی به مدل اثر زمام بر رشد اقتصادی تأیید می‌شود.

طبری و محمدی(۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان "موانع توسعه نظام اداری در کشورهای در حال توسعه" به بررسی موانع موجود در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، اداری، سیاسی، فرهنگی و حقوقی پرداخته و عواملی چون تقلیدی بودن الگوهای مدیریتی، بازدهی کم و ناکارامدی نظام اداری، نظام ناشایستگی در مدیریت منابع انسانی، فساد اداری و دیوانسالاری مهارگسیخته را عوامل افزاینده ریسک فعالیت‌های اقتصادی در کشورهای در حال توسعه عنوان نموده‌اند. در واقع نوع نگرش آنها مبتنی بر محوریت اصلاح نظام اداری در بهبود محیط کسب‌وکار کشورهای در حال توسعه می‌باشد.

مرکزمالمیری (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان "شاخص ارزیابی نظام قضایی در محیط کسب‌وکار ایران"، به تحلیل مبانی نظری و تبیین مفاهیم شاخص مذکور پرداخته وهدف از طراحی این شاخص ضرورت توجه به ادراک(احساس) بنگاه‌های اقتصادی نسبت به عملکرد

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

قوه قضائیه و متعاقب آن، آگاهی قوه قضائیه از دغدغه‌های صاحبان کسب‌وکار (بنگاه‌های اقتصادی) عنوان شده است.

۳. چیستی و چارچوب محیط کسب‌وکار

یکی از پرسش‌های اساسی که همواره اقتصاددانان با آن مواجه هستند، این است که چرا برخی کشورها از استاندارد زندگی بالایی برخوردارند و فقر و بیکاری در آنها کمتر است، در حالی‌که در برخی دیگر وضعیت بر عکس است؟ بدون شک، تبیین یگانه‌ای برای این پرسش وجود ندارد. در پاسخ طیفی از مسائل از عقب‌ماندگی تاریخی، شرایط جغرافیایی، کمبود منابع طبیعی، کمبود منابع انسانی تا ساختار دولت، کیفیت مدیریت، ساختار اقتصادی و کم‌وکیف نهادها و غیره را می‌توان ارائه کرد.

بررسی تجربه کشورهای مختلف نشان می‌دهد که میزان منابع در دسترس ساکنان هر کشور،محدودیت چندان اساسی روی شکوفایی اقتصادی و آبادانی کشور و رفاه ساکنانش ایجاد نمی‌کند. بسیاری از کشورهای در حال توسعه از منابع طبیعی قابل ملاحظه‌ای برخوردار نیستند، اما اقتصادهای شکوفایی دارند و ساکنان آن‌ها نیز از سطح استاندارد زندگی بالاتری برخوردارند. این درحالیست که بسیاری از کشورهای آسیایی و آفریقایی و آمریکای لاتین، به‌رغم برخورداری از منابع طبیعی هنگفت، عملکرد اقتصادی ضعیفی دارند و استاندارد زندگی ساکنانشان پایین است. به‌عبارت دیگر صرف حضور منابع در یک کشور، تأمین‌کننده آبادانی و رفاه ساکنان آن نیست (خضری، ۱۳۴۸).

تحقیقات گسترده و تجربه کشورهای پیشرفته و مرفه بیانگر این است که آبادانی یک کشور و بهروزی آن تابعی از ساختار انگیزشی و کیفیت نهادهای هدایت‌کننده فعالیت‌های اقتصادی و فضای کسب‌وکار است (برونر، ۱۳۸۵).

بنابراین در کشورهایی که سیاستمداران در پی کاهش فقروبیکاری و افزایش سطح استاندارد زندگی مردم هستند، بهبود محیط کسب‌وکار اهمیت اساسی دارد. گزارش‌های بانک جهانی و تحقیقات گسترده در مورد محیط کسب‌وکار نشان می‌دهد عملکرد متغیرهای اقتصادی در کشورهای دارای محیط کسب‌وکار مناسب بهتر بوده است (دیانکوف و مکلیشن، ۱۳۸۶).

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

همچنین، امروزه این تصور که کشورها باید برای بهبود محیط کسب‌وکار دست به دامان ابزارهای موجود در نظام اقتصادی خود شوند رنگ باخته و کارشناسان بهبود محیط کسب‌وکار را به نظام اقتصادی محدود نمی‌کنند بلکه پای نظام‌های تقنینی، قضائی، ثبتی و... را نیز به میان می‌آورند. به دیگر سخن، تنها نهادهای مجری امور اقتصادی نیستند که باید خود را برای بهبود محیط کسب‌وکار توانمند سازند؛ بلکه سایر اجزای حکومتمانند قوه قضائیه نیز باید در این مسیر گام بردارند تا نتایج مطلوب حاصل آید.

در تعریف، محیط کسب‌وکار شامل نهادها، مقررات و رویه‌های اداری مندرج در محیط فعالیت اقتصادی است و به نوعی هزینه‌های غیرفنی فعالیت اقتصادی را تعیین می‌کند. هرچه مراحل، هزینه‌ها و زمان انجام مراحل ثبت شرکت، اخذ مجوز از شهرداری و سایر دستگاه‌های مرتبط برای تأسیس محل فعالیت، دریافت انشعاب برق، استخدام و اخراج کارکنان، ثبت دارایی در سازمان ثبت املاک، اخذ تسهیلات و اعتبارات، حمایت از حقوق سهامداران جزء، پرداخت مالیات، تجارت خارجی، صدور حکم در نظام قضائی و اعلام ورشکستگی و خاتمه بخشیدن به کسب‌وکار کمتر باشد، هزینه‌های شروع و تداوم فعالیت اقتصادی کاهش و احتمال شکل‌گیری کسب‌وکارها افزایش می‌یابد.

بر اساس مصوبه مجلس شورای اسلامی، کسب‌وکار به هر نوع فعالیت تکرارشونده و مشروع اقتصادی از قبیل تولید، خرید و فروش کالا و خدمات به قصد کسب منافع اقتصادی اطلاق می شود و محیط کسب‌وکار مجموعه عوامل مؤثر در اداره یا عملکرد بنگاه‌های تولیدی که خارج از کنترل مدیران آنها هستند.

۴. اهمیت و نقش نظام قضائی و تضمین اجرای قراردادها در محیط کسب‌وکار

عملکرد نهادهای قضائی به‌طور خاص در رشد اقتصادی و فعالیت کارامد بنگاه‌ها نقشی حائز اهمیت دارد. بهبود محیط کسب‌وکار در تعامل میان قوا و نهادها محقق می شود. بهبود عملکرد نظام قضائی، به‌ویژه کارامدی دادگاه‌ها، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اصلاحات نهادی برای ارتقای عملکرد بازارها و حمایت از حقوق اقتصادی و اجتماعی فعالان اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است. کارامدی قوه قضائیه و توسعه اقتصادی رابطه مستقیم با هم داشته و اگر قوه‌قضائیه کارا باشد زمینه‌های توسعه اقتصادی را فراهم می‌کند و با افزایش توسعه گرفتاری‌های قوه قضائیه نیز

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

کاهش می‌یابد. بسیاری از کشورهای در حال توسعه اصلاح قضائی را به‌عنوان پیش شرط لازم برای تشویق به سرمایه‌گذاری جدید در اولویت قرار داده‌اند. این باور به نحو روزافزونی تقویت می شود که وجود قوه قضائیه‌ای که قادر به حل پرونده‌ها به شکل منصفانه و در کمترین زمان ممکن باشد پیش‌شرط مهم توسعه اقتصادی است.

در حوزه کسب‌وکار، نهادهای قضائی تضمین و حمایت از حقوق مالکیت و اجرای قراردادها را بر عهده دارند. برای تحقق دو هدف ذکر شده ضروری است نهادهای قضائی از یک‌سو ریسک و نااطمینانی شروع و مدیریت کسب‌وکار را کاهش دهند و از این رهگذر، افراد را به سرمایه‌گذاری تشویق کنند و از سوی دیگر ریسک و نااطمینانی مصرف‌کنندگان و کاربران خدمات قضائی را کاهش دهند که این امر منجر به کاهش هزینه مبادله خواهد شد.

علاوه بر نظر اقتصاددانان، نظرسنجی‌های فصلی در پایش محیط کسب‌وکار در ایران نیز بیانگر ضرورت توجه بیشتر قوه قضائیه به تضمین حقوق مالکیت و ارتقای عملکرد بخش قضائی برای بهبود کسب‌وکار است. نتیجه ۱۲ دوره گزارش فصلی – که توسط مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی انجام می‌شود و برآمده از نظر مجموعاً ۹۳۸ تشکل اقتصادی است- نشان می‌دهد زیرساخت‌های اقتصادی نظیر برق و جاده، امروز دیگر مانع بزرگی برای اداره بنگاه‌ها نیستند و در بودجه‌های ملی بهتر است به‌جای گسترش زیرساخت‌ها، نرم‌افزارهای لازم برای توسعه، نظیر سازوکارهای تأمین مالی و سازوکارهای تضمین حقوق مالکیت، به‌ویژه از طریق بهبود دستگاه قضائی تقویت شوند.

گسترش و پیچیدگی روابط تجاری، یکی از شاخص‌های دنیای مدرناست که از جمله آثار آن شکل‌گیری منافع متعدد و متعارض است. لازمه چنین فضائی، اتخاذ تدابیری برای تمشیت و اداره تعارض‌های احتمالی میان منافع است و قراردادها یکی از مهم‌ترین ابزارهای تمشیت روابط تجاری‌اند. امروزه، انواع قراردادها با عناوین متعدد، برای ساماندهی روابط تجاری تدوین شده‌اند تا از این رهگذر، اختلافات تجاری کاهش یابند و کارامدی تجاری و اقتصادی افزایش یابد. بی‌تردید، سخن گفتن از روابط تجاری بهینه در فضایی آکنده از تردید، بی‌اعتمادی و اختلاف میان صاحبان کسب‌وکار بی‌معناست.در واقع، قرارداد ابزاری حقوقی برای خدمت به اقتصاد کشورها، از جمله در حوزه کسب‌وکار است. حال باید اصول و ضوابط حاکم بر تدوین،

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

اجرا و الزام قراردادها را به‌کار بست تا این ابزار بتواند نقش خود را به درستی ایفا کند. زیرا در غیر این صورت، مانعی برای گسترش روابط تجاری خواهد بود.

در اینجا نقش نظام قضـائی در الزام طرفین به ایفای تعهدات قراردادی اهمیت می‌یابد. نظام قضـائی از طریق حل‌وفصـل اختلافات تجاری ناشـی از قراردادها، بر الزام و اجرای قراردادها و در نتیجه کارامدی و بهبود محیط کسب‌وکار اثرگذار است.

سرعت رسیدگی به پرونده‌های مطروحه، همواره به‌عنوان یکی از شاخص‌های اساسی در کارایی نظام قضائی، به‌ویژه در جهت رشد اقتصادی و سهولت کسب‌وکار مورد توجه است. به‌عنوان نمونه گزارش کمیسـیون ارزیابی ارتقای عدالت اروپا در رابطه با عملکرد نظام قضـائی ۲۷ کشور عضو اتحادیه اروپا از جمله فرانسه و انگلستان، نشانگر آن است که همبستگی بالا میانِ مدت زمان رسـیدگی به پرونده‌های غیرکیفری و نرخ رشـد تولید ناخالص ملی (GDP) وجود دارد. به‌این ترتیب، وجود یک نظام قضـائی که قادر به مدیریت مطلوب پرونده‌های قضائی در جهت به نتیجه رساندن آن‌ها در طی مدت زمان معقول باشد، پیش‌شرط اساسی رشد اقتصادی شمرده می‌شود.

بر اسـاس گزارش انجام کسـب‌وکار بانک جهانی (۲۰۱۵)، دادرسـی منصـفانه و سـریع در رسـیدگی به اختلافات میان شـرکت‌های کوچک، نقش اسـاسـی در بهبود فعالیت‌های تجاری آن‌ها ایفا می‌کند. اگر رسیدگی به اختلافات تجاری بیش از زمان معقول و قابل قبول به طول بینجامد، شـرکت‌های کوچک ممکن اسـت فارغ از نتیجه دادرسـی، فاقد توانایی مالی برای ادامه فعالیت تجاری در چنین بازه زمانی باشند.

نقش اسـاسـی دیگر قوه قضـائیه در تأمین آزادی قراردادها اسـت. آزادی قراردادها توانایی افراد و گروه‌ها- نظیر شرکت‌ها و سایر مؤسسات قانونی- تصمیم‌گیری آزادانه برای ورود به یک قرارداد لازم‌الاجرا و نیز تعیین حقوق و تعهداتشـان در معامله اسـت. این آزادی برای یک اقتصـاد کارا لازم اسـت چرا که بدون آن و بدون الزام اجرای قراردادها، پایداری کمی در ترتیبات تجاری وجود خواهد داشت؛ نااطمینانی و فقدان صداقت افراد را از شرکت در اقتصاد دلسرد می‌کند. اگر سازوکارهای مناسبی برای حل‌وفصل اختلافات تجاری وجود نداشته باشد

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

آزادی قراردادها بی‌معنا خواهد بود، زیرا بنگاه‌ها و افراد در می‌یابند در محیطی فعال هستند که برآورده‌شدن تعهدات یک هنجار نیست.

آزادی قراردادها و اجرای قراردادها به‌صورت کارا در امور تجاری بسیار مهم است.آزادی قرارداد برای طرفین معامله با قدرت مذاکره یکسان و آگاه از شرایط بازار، کارایی در تخصیص منابع را ارتقا می‌دهد، رفاه فردی را حداکثر می‌کند و موجب افزایش بهره‌وری در بازار می‌شود. اجرای قراردادها به‌صورت کارامد با تحت تأثیر قراردادن تصمیمات بازیگران اقتصادی سرمایه‌گذاری را افزایش می‌دهد. در واقع یک قوه قضائیه کارا، با فراهم آوردن یک چارچوب ساختار یافته، به‌هنگام و منظم برای حل‌وفصل اختلافات، افزایش سرمایه‌گذاری، ثبات و رشد اقتصادی را موجب می شود و به رشد و توسعه اقتصادی کمک می‌کند. علاوه بر این کارامدی اجرای قراردادها برای اینکه آزادی درست قرارداد وجود داشته باشد ضروری است.

۵. بررسی شاخص‌های سهولت کسب‌وکار و اجرای قراردادها در ایران

شاخص سهولت کسب‌وکار بانک جهانی، قوانین و مقرراتی را که مستقیماً بر انجام کسب‌وکار و رشد اقتصادی کشورها مؤثرند، معرفی و بررسی کرده و بر اساس آن ۱۸۹ کشور جهان را رتبه‌بندی می‌کند. این شاخص از ۱۰ زیرشاخص شروع کسب‌وکار، سهولت اخذ مجوز، دسترسی به برق، ثبت مالکیت، اخذ اعتبارات، حمایت از سرمایه‌گذاران خرد، تجارت فرامرزی، سهولت اجرای قراردادها و ورشکستگی و پرداخت دیونتشکیل شده است. زیر شاخص‌های اصلی محاسبه شاخص‌های ده‌گانه را سه فاکتور اساسی، تعداد مراحل، مدت زمان و هزینه‌های دسترسی به آن شاخص تشکیل می‌دهند که تقریباً در هر ده شاخص مورد استفاده قرار می‌گیرند.

همان‌طور که در جدول (۱) نشان داده شده است، رتبه سهولت کسب‌وکار ایران در سال ۲۰۰۷، ۱۱۹ و در سال‌های بعد تا سال ۲۰۱۵ با رتبه ۱۳۰ به‌طور کلی با تنزل رتبه مواجه بوده است. بدترین وضعیت در سال‌های ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳ با قرار گرفتن در رتبه‌های ۱۴۴ و ۱۴۵ اتفاق افتاده است. در سال ۲۰۱۶ ایران با ۱۲ پله صعود نسبت به سال ۲۰۱۵ رتبه ۱۱۸ را به خود اختصاص داده که بهترین جایگاه طی این سال‌ها بوده است.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

جدول ۱. رتبه شاخص‌های قضائی محیط کسب‌وکار اقتصاد ایران طی سال‌های (۲۰۱۵-۲۰۰۷) از نگاه بانک جهانی

شاخص‌های کسب‌وکار/ سال(میلادی)	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶
اجرای قراردادها	۳۳	۵۷	۵۶	۵۳	۴۸	۵۴	۵۳	۶۷	۶۶	۶۲
رتبه کلی سهولت کسب‌وکار	۱۱۹	۱۳۵	۱۴۲	۱۳۷	۱۴۰	۱۴۴	۱۴۵	۱۳۲	۱۳۰	۱۱۸
تعداد کشورها	۱۷۵	۱۷۸	۱۸۱	۱۸۳	۱۸۳	۱۸۳	۱۸۵	۱۸۹	۱۸۹	۱۸۹

Source: Doing Business Reports (2007-2016) / Iran, Islamic RepWorld Bank.

نماگر اجرای قراردادها از پروژه سهولت کسب‌وکار بانک جهانی که به محیط حقوقی و اداری کسب‌وکار می‌پردازد، ابعاد موانع اجرای قراردادها از طریق مراجعه به دادگاه را برجسته می‌کند.منظور از اجرای قراردادها در پروژه انجام کسب‌وکار بانک جهانی، دنبال کردن گام‌به‌گام مراحل رسیدگی به پرونده شکایت یک فروشنده در تهران از خریداری است که قادر به پرداخت بهای کالای خریداری شده، به ارزش ۲۰۰ درصد درآمد سرانه نیست. در این پرونده حکم به نفع فروشنده صادر شده و خریدار درخواست تجدیدنظر نیز ارائه نمی‌کند و فروشنده، حکم دادگاه از طریق فروش عمومی دارایی‌های منقول خریدار اجرا می‌کند. با توجه به داده‌های جمع‌آوری شده توسط پروژه انجام کسب‌وکار، اجرای یک قرارداد در ایران در سال ۲۰۱۵، ۴۰ مرحله دارد، ۵۰۵ روز طول می‌کشد و ۱۷ درصد ارزش خواسته، هزینه به بار می‌آورد.

رتبه ایران درنماگر اجرای قراردادها از ۳۳ در سال ۲۰۰۷، به رتبه ۶۶ در سال ۲۰۱۵و رتبه ۶۲ در سال ۲۰۱۶ رسیده است. بهترین عملکرد این شاخص طی سال‌های مورد بررسی، در سال ۲۰۰۷ با رتبه ۳۳ و بدترین در سال ۲۰۱۴ با رتبه ۶۷ بوده است. توجه به زیر شاخص‌های این نماگر (جدول ۲) نیز نشان می‌دهد به‌جز در مورد شاخص زمان، که از سال ۲۰۱۰ با ۱۵ روز کاهش مواجه بوده است، بهبودی در وضعیت کشور حاصل نشده است. پروژه انجام کسب‌وکار در گزارش سال ۲۰۱۶، شاخص جدید کیفیت فرایندهای قضائی[1] را به مجموعه شاخص‌های اجرای قراردادها اضافه نموده است. این شاخص ارزیابی می‌کند که آیا کشورهای مورد بررسی

1. Quality of Judicial Processes Index

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

مجموعه‌ای از اقدامات مفید مرتبط با ساختار دادگاه و دادخواهی، مدیریت پرونده، اتوماسیون دادگاه و شیوه‌های جایگزین حل اختلاف را اجرا کرده‌اند یا خیر. امتیازایران[1] در این زمینه ۶/۵ بوده است؛ در این سال مدت زمان و هزینه اجرای یک قرارداد تغییری نسبت به سال قبل نداشته است.

بدتر شدن رتبه ایران در این نماگر اجرای قراردادها نشان می‌دهد سایر کشورها توانسته‌اند با عملکرد مناسب جایگاه خود را در این رتبه‌بندی ارتقا دهند. در بخش بعدی به اصلاحات صورت گرفته در سیستم قضائی برخی از کشورها، که بانک جهانی در گزارش‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶ به آن‌ها به‌عنوان تجارب موفق اشاره نموده است، خواهیم پرداخت.

جدول ۲. وضعیت زیرشاخص‌های نماگر اجرای قراردادها در ایران طی سال‌های (۲۰۱۵ – ۲۰۰۵)

نماگر اجرای قراردادها / سال	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶
مراحل (تعداد)	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۳۹	۴۰	۴۰	–
زمان (روز)	۵۲۰	۵۲۰	۵۲۰	۵۲۰	۵۲۰	۵۲۰	۵۰۵	۵۰۵	۵۰۵	۵۰۵	۵۰۵	۵۰۵
هزینه (درصد ارزش خواسته)	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷

Source: Doing Business Reports 2005-2016 / Iran, Islamic Rep.World Bank.

۶. تجارب کشورهای موفق در ارتقای کیفیت و کارایی سیستم قضائی[2]

بررسی آماری بانک جهانی از ارزیابی کیفیت سیستم قضائی و زیرساخت‌های دادگاه نشان می‌دهد که ارتباط مثبتی بین کارایی این سیستم و کیفیت در زمینه اجرای قرادادها وجود دارد(Doing Business,2015).

۱. امتیاز این زیر شاخص بین صفر تا ۱۸ ارزیابی می‌شود.

۲.کلیه مطالب عنوان شده در این بخش از مقاله با استفاده از ترجمه بخش "نماگر اجرای قراردادها" از گزارش‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶ پروژه انجام کسب‌وکار بانک جهانی می‌باشد.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

در ایران نیز از خرداد ۱۳۹۱ اقداماتی به‌ویژه برای توسعه دادرسی الکترونیکی در کشور انجام شده، اما نماگر اجرای قراردادها در یک نظام قضائی می‌تواند به روش‌های متفاوتی بهبود یابد. اقدامات عملی با استفاده از تجربیات موفق کشورهای پیش‌رو در نماگر اجرای قراردادها، می‌تواند رتبه ایران در نماگر اجرای قراردادها را بهبود بخشد. اقتصادهایی که حل‌وفصل اختلافات تجاری را ساده و سریع و ارزان‌تر ساخته‌اند، به‌سمت اجرای شیوه‌های موفقی همچون ایجاد دادگاه یا دوایر ویژه تجاری، ایجاد دادگاه های کوچک دعاوی، ارائه میانجیگری داوطلبانه در سیستم قضائی گرایش دارند و قضاوت در موارد تجاری را در دسترس عموم مردم قرار می‌دهند. به‌طور کلی اقتصادهای با درآمد بالا تمایل دارند از طریق به‌کارگیری فناوری‌های نوین، کارایی را افزایش دهند. کشورهای با درآمد پایین اغلب به‌دنبال این هستند که کارهای عقب افتاده را از طریق بازبینی‌های دوره‌ای و با هدف پاکسازی پرونده‌های راکد و همچنین تسریع در انجام فرایندها کاهش دهند.

سنگاپور از جمله کشورهایی است که کارایی و کیفیت بالا در حل اختلافات مربوط به اجرای قراردادها دارند؛ در این کشور حل‌وفصل اختلافات تجاری استاندارد تنها در ۲۱ مرحله، ۱۵۰ روز و با هزینه ۲۵/۸درصد ارزش موضوع دعوی انجام می‌شود. این کشور چند شیوه موفق بین‌المللی را در سیستم قضائی خود اجرا کرده‌است؛ از جمله این شیوه‌ها می‌توان به ایجاد دادگاه‌های خاص امور تجاری و میسر کردن داوری و میانجیگری عادلانه، در دسترس قراردادن قضاوت برای عموم مردم اشاره کرد. در حالی‌که در کشور مغولستان (به‌عنوان کشوری که در طیف مقابل قرار دارد) که دارای سیستم قضائی بدون دادگاه اختصاصی امور تجاری و یا دادگاه‌های دعاوی کوچک است، حل‌وفصل اختلافات تجاری استاندارد در ۳۲ مرحله، ۳۷۴روز و هزینه ۳۰/۵درصد ارزش موضوع دعوی انجام می‌شود (Doing Business ,2015).

از ۱۸۹ کشور بررسی شده توسط پروژه انجام کسب‌وکار، ۹۷ کشور یک نهاد قضائی اختصاصی رسیدگی به پرونده‌های تجاری را ایجاد نموده‌اند؛ دادگاه‌ها یا شعب تجاری تخصصی تعداد پرونده‌های در حال رسیدگی در دادگاه بدوی اصلی را کاهش داده و موجب کاهش زمان حل‌وفصل دعاوی در دادگاه اصلی می‌شود. علاوه بر این، قضات نیز در چنین دادگاه‌هایی در زمینه‌کاری خود خبره می‌شوند که منجر به حل‌وفصل سریع‌تر و بهتر اختلاف می‌شود.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

وجود دادگاه‌ها و شعب تجاری منجر به ثبات بیشتر در اجرای قانون و افزایش پیش‌بینی‌پذیری برای مراجعان به دادگاه می‌شوند. همچنین در ۱۲۸ کشور یک دادگاه کوچک مستقل و یا یک رویه تسهیل‌شده برای دعاوی کوچک در دادگاه بدوی وجود دارد. دادگاه‌های دعاوی کوچک یک سازوکار سریع و مقرون به صرفه برای حل‌وفصل اختلافات حقوقی مربوط به مبالغ اندک کمک فراهم می‌آورند و –به‌عنوان شکلی از اجرای عدالت که به احتمال زیاد توسط عموم مردم تجربه می‌شوند – نقش ویژه‌ای در ایجاد اعتماد عمومی و اطمینان به نظام قضائی بازی می‌کنند. علاوه بر این، منجر به کاهش تعداد پرونده‌های معوقه و انباشت پرونده در دادگاه‌های بالاتر تجدید نظر می‌شوند. رویه‌های تسهیل‌شده برای دعاوی کوچک موجب افزایش دسترسی به عدالت برای صاحبان کسب‌وکار و اشخاص حقیقی می‌شود.

در گزارش (Doing Business ,2015) کزوو به‌عنوان کشوری که بهترین بهسازی را در اجرای آسان‌تر قراردادها داشته معرفی شده، این کشور توانسته است به‌وسیله وارد کردن یک قاضی خصوصی زمان اجرای احکام را به نصف کاهش دهد. این کار از سال ۲۰۱۰ شروع شده وقتی که قوه قضائیه محلی با کمبود منابع و تعداد زیادی از پرونده‌هایی که بررسی آن‌ها به تأخیر افتاده بود، مواجه بود؛ شورای قضائی کزوو با کمک آژانس توسعه بین‌الملل آمریکا، این مشکل را تحلیل و دلایل اصلی تأخیر را شناسایی کردند. این بررسی نشان داد که فقدان جریمه برای ثبت درخواست‌های بی‌محل، عدم امکان مصادره بسیاری از دارایی‌ها و عدم کفایت مجاری قانونی برای قدرت کافی دادن به مأموران اجرایی، علت عمده رشد پرونده‌های عقب افتاده است. این کشور با یک برنامه کاری سه ساله مصمم به فراهم آوردن راه‌های مناسب بیشتری برای رسیدگی به منازعات تجاری شد و در این راستا به خصوصی سازی روند اجرایی قضائی خود پرداخت. این کشور در سال ۲۰۱۳ خصوصی سازی روند اجرایی قضائی خود را کامل کرد و سرویس‌های نظارت خصوصی و روش‌های مناسب توقیف اموال و جریمه‌های مناسب برای بدهکاران ناسازگار را ایجاد نمود.

در سطح جهانی یکی از اشکال خیلی معمول، اصلاحات در اجرای قراردادها ثبت الکترونیکی است(Doing Business ,2016). امروزه تشکیل پرونده الکترونیکی مربوط به دادخواست اولیه در ۲۴ کشور، ارائه خدمات الکترونیکی در ۲۷ کشور و پرداخت الکترونیکی

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

هزینه‌های دادگاه در ۴۵ کشور امکان‌پذیر است؛ کشورهای مصر، لیتوانی، قزاقستان، موریتانی و ترکیه از جمله کشورهایی هستند که توانسته‌اند دادگاه‌هایشان را با ایجاد امکان ثبت الکترونیکی درخواست‌ها برای طرفین دعوا بسیار کاراتر کنند.

سنگاپور قوه قضائیه سیستم الکترونیکی دادخواهی را برای بهبود فرایند دادخواهی و افزایش دسترسی به عدالت راه‌اندازی کرده است. این سیستم طرفین دعوا را قادر می سازد تا شکایت خود را به‌طور آنلاین پر کنند و نیز دادگاه‌ها را قادر می‌کند تا طرفین دعوا و وکلا را از طریق ایمیل، پیام و هشدار متنی درباره دعاوی آگاه سازند و حتی جلسات خاص را از طریق ویدئو کنفرانس برگزار نمایند. الکترونیکی شدن فرایندها منافع گسترده‌تری به همراه دارد، به این ترتیب شروع طرح دعوی در دادگاه تسهیل و تسریع می شود، ضمن این‌که استفاده از اسناد الکترونیکی راحت‌تر و قابل اعتمادتر است؛ روابط شخصی رو در رو با کارکنان دادگاه را کاهش می‌دهند، احتمال فساد را کمتر می‌کنند و منجر به کاهش زمان رسیدگی، دسترسی بهتر به دادگاه‌ها و خدمات قابل اتکا مربوط به فرایندها می‌شوند. این ویژگی‌ها همچنین هزینه اجرای یک قرارداد را کاهش می‌دهند، مراجعین به دادگاه در هزینه‌های مربوط به نسخه‌برداری و تکثیر اسناد و رفت‌وآمد به ساختمان دادگاه صرفه‌جویی می‌کنند؛ دادگاه‌ها نیز در هزینه‌های نگهداری، هزینه بایگانی و هزینه کارکنان دادگاه صرفه‌جویی می‌کنند و مانع گم شدن، تخریب و یا اختفای موارد ثبت شده در دادگاه می‌شود. علاوه بر این، نتایج مطالعات نشان می‌دهد که از زمان راه‌اندازی سامانه تشکیل پرونده الکترونیکی در دادگاه‌ها، امکان دسترسی به اطلاعات افزایش یافته و دسترسی به عدالت و اجرای آن به شکل قابل توجهی بهبود یافته است.

باهاماس، پرتقال و اروگوئه آیین دادرسی مدنی جدیدی را که قابل اجرا در موارد تجاری است، اساساً به‌منظور کاهش پرونده‌های به تأخیر افتاده و نیز ساده‌سازی و تسریع عملیات دادگاه و محدود کردن شیوه‌های دست‌وپاگیر، به تصویب رسانده‌اند.

در سال ۲۰۱۳، اروگوئه قانون جدیدی را تصویب کرد که فواصل زمانی مشخصی تعیین می‌کند و طرف‌های دعاوی تجاری باید این‌ها را بر طبق روال دادگاه رعایت کنند.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

سه اقتصاد جمهوری چک، ایرلند و آفریقای جنوبی قوانین را بر اساس ارزش پولی دعاوی که در دادگاه در سطوح مختلف پذیرفته می شود اصلاح و در نتیجه با توزیع مجدد حجم کار میان دادگاه‌ها و کاهش کارهای ناتمام، سیستم دادگاه‌هایشان را بازسازی و اصلاح کردند.

۷. راهکارهای بهبود مؤلفه اجرای قراردادها در کشور

نظام قضائی کشور می‌بایست برای اصلاح و کارامدتر کردن نماگر اجرای قراردادها، اصلاحاتی را در قوانین، مقررات و رویه های موجود آغاز نماید. این اصلاحات در قالب راهکارهای قانونی، مقرراتی و اجرایی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

راهکارهای بهبود نماگر اجرای قراردادها، سه دسته راهکار قانونی، راهکار مقرراتی و راهکار اجرایی را شامل می شود که هر کدام نیز به سه بخش کوتاه‌مدت(تا ۶ ماه)، میان‌مدت(۶ ماه تا دو سال) و بلندمدت(۲ سال تا ۵ سال) تقسیم می‌شوند.

راهکارهای قانونی کوتاه‌مدت عبارتند از: تسریع در بررسی لایحه آیین دادرسی تجاری و ایجادپلیس قضائی. در میان‌مدت تدوین طرح یا لایحه آیین دادرسی الکترونیکی، افزایش حد نصاب مالی شوراهای حل اختلاف، بازنگری در مقررات تجدید، تأخیر و توقف دادرسی در قانون آیین دادرسی مدنی و بازنگری در مقررات کارشناسی و کاهش تشریفات آن در لایحه اصلاح قانون آیین دادرسی کیفری را می‌توان از جمله راهکارهای بهبود اشاره نمود. راهکارهای قانونی بلندمدت نیز به ساده‌سازی تشریفات اجرای احکام دادگاه‌ها از طریق اصلاح بخش اخیر ماده(۲) قانون اجرای احکام مدنی، برون‌سپاری و خصوصی‌سازی برخی خدمات قضائی و خارج نمودن امور غیرترافعی از وظایف دادگاه‌ها با اصلاح قانون امور حسبی اشاره دارد.

راهکارهای مقرراتی شامل اصلاح آیین‌نامه ارائه خدمات الکترونیکی قضائی و اصلاح آیین‌نامه تعرفه حق‌الوکاله، حق‌المشاوره و هزینه سفر وکلای دادگستری به هدف کاهش شاخص هزینه‌ها در نماگر اجرای قراردادهای مدنظر می‌باشد که در میان‌مدت قابل دسترسی است.

راهکارهای اجرایی کوتاه‌مدت نیز شامل ابلاغ الکترونیکی اوراق قضائی و پیش‌بینی تمهیدات لازم برای آموزش و تربیت قضات متخصص در امور تجاری جهت افزایش سرعت و کیفیت رسیدگی به دعاوی تجاری.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

از راهکارهای اجرایی میان‌مدت می‌توان به اجرای مقررات دادرسی الکترونیکی برای وکلا، تأسیس سامانه دسترسی اجرای احکام دادگستری به اطلاعات اموال و وجوه تجار، راه‌اندازی بانک اطلاعات سوابق قضائی محکومین قطعی، تشکیل دادگاه‌های تجاری تخصصی، ایجاد سامانه الکترونیکی شناسایی اموال اشخاص حقیقی و حقوقی، تشکیل سامانه الکترونیکی سابقه محکومان مالی، تهیه نقشه کاداستر، تهیه شناسنامه هویت ژنتیکی افراد، انتشار آنلاین آرای صادره از سوی محاکم با حفظ حریم خصوصی اشخاص، رقومی نمودن اقلام اطلاعاتی سند و اجرایی نمودن ثبت نوین با استفاده از فناوری اطلاعات سازمان ثبت، تکلیف به ابلاغ از طریق وسایل ارتباط از راه دور در ابلاغ در خارج از کشور، راه‌اندازی نظام‌های اطلاعاتی مربوط به گردش پرونده‌ها و آمارهای قضائی، مطالبه حق از طریق داده پیام و استفاده از فناوری اطلاعات در برقراری ارتباط بین مراجع قضائی و سایر نهادهای تابعه یا مرتبط از قبیل سازمان ثبت اسناد و املاک کشور، سازمان زندان‌ها و سازمان پزشکی قانونی اشاره نمود.

۸. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در هر نقطه‌ای از جهان مستلزم فراهم بودن محیط نهادی مناسب و امن است. بر این اساس بسیاری از کشورها، سیاست‌ها و قانون‌گذاری‌های اثربخش برای اصلاح، بهبود و توسعه نهادهای حاکم بر جامعه را در رأس برنامه‌های اقتصادی خود قرار داده و توجه جدی و همه‌جانبه به‌سمت بهبود محیط کسب‌وکار دارند.یکی از مؤلفه‌های مهم تأثیرگذار بر محیط کسب‌وکار، نظام قضائی است.عملکرد ساختاریافته و کارامدنظام قضائی، با الزام به ایفای تعهدات قراردادی و حل‌وفصل به‌هنگام و منظم اختلافات تجاری ناشی از قراردادها می‌تواند تصمیمات بازیگران اقتصادی را تحت تأثیر قرار داده و با افزایش سرمایه‌گذاری به رشد و توسعه اقتصادی کمک کند. بررسی نماگر اجرای قراردادها یکی از ۱۰ شاخص مورد بررسی بانک جهانی در ارزیابی سهولت کسب‌وکار در کشورهای مختلف جهان است و ناظر بر عملکرد قوه قضائیه در حل‌وفصل اختلافات تجاری است. گزارش‌های بانک جهانی از محیط کسب‌وکار نشان می‌دهد که رتبه ایران در این شاخص طی سال‌های (۲۰۱۵-۲۰۰۵) بدتر شده و از رتبه ۳۳ در ۲۰۰۵ به رتبه ۶۶ در سال ۲۰۱۵ و رتبه ۶۲ در سال ۲۰۱۶ تنزل یافته است.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

توجه به تجربه کشورهایی که توانسته‌اند با اصلاح سیستم قضائی به عملکرد بهتری در این زمینه دست یابند، نشان می‌دهد که الکترونیکی نمودن ثبت شکایات و دادرسی یکی از مهم‌ترین اصلاحات انجام شده است که موجب افزایش شفافیت، افزایش سرعت پروسه ثبت و دریافت، محدود کردن فرصت‌های فساد و ممانعت از گم شدن، تخریب و یا اختفای موارد ثبت شده در دادگاه می‌شود.

یکی دیگر از اصلاحاتی که در بیشتر کشورهای مورد بررسی اجرا شده، ایجاد دادگاه‌های ویژه امور تجاری و دادگاه‌های کوچک دعاوی است.اصلاح آیین دادرسی جهت کاهش تعداد مراحل و زمان اجرای قراردادها، شناسایی رویه‌های دست‌وپاگیر و تسریع عملیات دادگاه، اعمال روش‌های مناسب توقیف اموال و جریمه‌های مناسب برای بدهکاران ناسازگار، طبقه‌بندی دعاوی بر اساس ارزش پولی و توزیع مجدد آن‌ها بین دادگاه‌ها، نیز از جمله اصلاحات موفق در سیستم قضائی این کشورها بوده است که موجب کاهش کارهای ناتمام و تعداد پرونده‌های به تأخیر افتاده می‌شود.

توسعه دادرسی الکترونیکی، ایجاد پلیس قضائی، تشکیل دادگاه‌های تخصصی تجاری و ساده‌سازی تشریفات دادرسی، تسریع در بررسی و تصویب آیین دادرسی تجاری، ایجاد سامانه الکترونیکی شناسایی اموال اشخاص حقیقی و حقوقی و سامانه الکترونیکی سابقه محکومان مالی و راه‌اندازی نظام‌های اطلاعاتی مربوط به گردش پرونده‌ها و آمارهای قضائی از جمله مهم‌ترین راهکارها و توصیه‌های سیاستی برای بهبود وضعیت نماگر اجرای قراردادها در نظام قضائی کشور می‌باشند.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

منابع

ابراهیمی، محسن؛ میدری، احمد و مجید جاجی (۱۳۹۲)، "تأثیر فرایند حل‌وفصل دعاوی قضائی بر رشد اقتصادی کشورهای D8"، *پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی*، سال ۲۱، بهار، صص ۶۰-۳۳.

خضری، محمد (۱۳۴۸)، *اقتصاد رانت‌جویی (بررسی زمینه‌های رانت‌جویی در نظام بودجه‌ریزی دولتی ایران)*، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی.

خضری، محمد (۱۳۸۹)، " دور نمای محیط کسب‌وکار در لایحه برنامه پنجم توسعه کشور"، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال ۱۳، شماره ۲، صص ۱۱۲-۹۱.

دفتر مطالعات اقتصادی (۱۳۹۴)، *راهکارهای بهبود رتبه ایران در گزارش انجام کسب‌وکار بانک جهانی (۱)*، نماگر اجرای قراردادها، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل ۱۳۴۸۱.

دیانکوف، سیمون و مکلیشن کارلی (۱۳۸۶)، *فضای کسب‌وکار در سال ۲۰۰۶*، ترجمه جعفر خیر خواهان، تهران: دفتر مطالعات اقتصادی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

طبری، مجتبی و حامد محمدی (۱۳۷۸)، "موانع توسعه نظام اداری در کشورهای در حال توسعه"، *اطلاعات سیاسی اقتصادی*، سال ۲۲، فروردین و اردیبهشت، شماره‌های ۷-۸ (پیاپی ۲۴۸)، صص ۲۶۱-۲۵۲.

مرکز مالمیری (۱۳۹۴)، *شاخص ارزیابی نظام قضائی در محیط کسب‌وکار ایران (۱)* تبیین نماگرها، تهران: قوه قضائیه، مرکز مطبوعات و انتشارات.

همتی، مریم وژاله زارعی (۱۳۹۱)، "فراز و فرودهای کسب‌وکار: ارزیابی فضای کسب‌وکار در کشور ۱۳۹۰"، *تازه‌های اقتصاد*، شماره ۱۳۵، صص ۱۶۳-۱۶۰.

Brunner, K. (1985), "The Poverty of Nations", *Cato Journal*, Vol.5, PP.37-50.

Doing Business (2013), *Going Beyond Efficiency*.

World Bank (2015), *Doing Business, GoingBeyond Efficiency*, www.worldbank.org.

World Bank (2016), www.worldbank.org.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-28]